
UDK 808.62-06

Originalni znanstveni rad

Primljeno: 15. 01. 1989.

Vesna ZEČEVIĆ

Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, Zagreb

**STATUS „GREŠAKA“ U USMENOJ KOMUNIKACIJI
NA STANDARDNOM JEZIKU**

SAŽETAK

„Greške“ u usmenoj komunikaciji na standardnom jeziku podrazumijevaju odstupanja od njegove ortoepske norme. Jesu li ta odstupanja stihijskoga karaktera ili se ostvaruju prema određenoj zakonitosti, pitanje je na koje se pokušalo odgovoriti u ovom istraživanju. Odstupanja od ortoepske norme uglavnom imaju izvor u nekom drugom idiomu. Zbog toga je analiziran odnos standardnog jezika i nestandardnih idioma (uvjetno nazvanih dijalektom) s aspekta jezičnoga kontakta. Na osnovi se analize čini da bi promatrana odstupanja od ortoepske norme na optimalnom stupnju usvojenosti standardnog jezika mogla imati status kompromisnih replika u procesu njegova usvajanja. One, naime, i teorijski i praktično znače normalan put u bilo kojoj adaptaciji, usvajanju elemenata jezika davaoca u jezik primalac. Specifičnosti koje na tom putu nastaju izlaze iz činjenice da je u ovom istraživanju jezik davalac standardni jezik, jezik primalac bilo koji nestandardni idiom istoga jezika, a odnose se na konačan oblik replike. U takvoj je kontaktnoj situaciji oblik replike onakav kakav propisuje norma.

„Današnji oblik našeg štokavskog standarda je u određenom smislu književnojezična koine, amalgam izražajne baštine na tri narječja, unatoč strogim novoštokavskim obilježjima svojih glasova, oblika i temeljne sintakse. Potrebno je samo da se ne narušava standardnost standarda.“¹ U ovom kratkom citatu R. Katičića tri su bitna obilježja standardnog idioma bilo koje sociokulturne sredine, a to je njegov amalgamski karakter, stroga normiranost u gramatici i nenarušavanje standardnosti standarda. Pitanje statusa „grešaka“ u usmenoj komunikaciji na standardnom jeziku u širem smislu obuhvaća sva tri navedena obilježja standardnog idioma, a direktno se odnosi na obilježje njegove stroge normiranosti na fonološkoj razini, i to zbog toga što jezično ponašanje govornika kada usmeno komuniciraju na standardnom jeziku uključuje odstupanja od propisanih normi te razine, tj. od ortoepske norme standardnog jezika. Ta se odstupanja tradicionalno nazivaju greškama ili pogrešnim izgovorom bilo glasova bilo većih jedinica (riječi, skupina riječi, rečenica).

Predmet interesa nužno je odredio i područje promatranja i istraživanja, a to je usmena ili „zvučna“ komunikacija na standardnom jeziku, dakle govoreni oblik standardnog jezika. Međutim, u ovom istraživanju nije riječ o bilo kojoj ili svakoj usmenoj komunikaciji na standardu. Riječ je o komunikaciji na optimalno usvojenom standardnom jeziku, dakle o onoj komunikaciji za koju se smatra da je u njoj najmanji stupanj i neznanja norme i spontanosti i afektivnosti, koja je da tako kažemo najgušće sito za „greške“. Riječ je o usmenoj komponenti onih tekstova čija je realizacija na granici govora i pisma³, tj. koji se ili pišu da bi se ostvarivali u govoru (npr. vijesti na radiju i televiziji, skice javnih predavanja i tome sl.) ili se pak izgovaraju zato što se očekuje da ih netko zapiše (usmeni intervjui pripremljeni za tisak, predavanja koja slušaoci zapisuju i sl.). Za razliku od pisane komunikacije na standardu, u kojoj se uglavnom čuva i odražava model standardne norme, na planu njene aktualizacije ono što je najneposrednije primjetno i što najviše izmiče različitim oblicima društvene brige o jeziku, odnosno kulturi govora, to su upravo različita ostvarenja jedinica fonološke razine, što se u pismu ne odražava. Različita ostvarenja fonemskih i prozodijskih jedinica, kao odstupanja od ortoepske norme, bila su dosada predmet razmatranja mnogih jezičnih stručnjaka, bilo da se analizirao sam standardni jezik, bilo da su se analizirali i prikazivali različiti urbani supstandardi u odnosu na standard.⁴

Zbog velike čestote komuniciranja na standardnom jeziku, iz iskustva je poznato kako izgleda naša konverzacija sa širokom lepezom vokalskih inventara, još širom lepezom artikulacijskih baza pa onda i fonetskih realizacija. Kada spominjemo te svima poznate i u svijesti latentno prisutne izgovorne greške, jedno od prvih pitanja koje se nameće jest: jesu li ta nenamjerna odstupanja od standardne norme⁵ (što ne znači da govornik nije svjestan njihova ostvarenja) stihijskoga karaktera (i tada su plod različitih činilaca, i jezičnih i izvanjezičnih, a najčešće nedovoljnog poznavanja standardnog jezika i stilističke površnosti) ili u njihovoj pojavi postoji određena zakonitost i tipičnost. Zbog toga smo nastojali pobliže upoznati narav „grešaka“ (koje tako samo uvjetno zovemo), razmotriti njihov status u usmenoj komunikaciji na standardnom jeziku i prema rezultatima istraživanja razmišljati o njihovoj mogućoj sudbini u budućnosti.

Da bismo se približili odgovoru koji bi zadovoljio naš interes, pomogla nam je

analiza jednog aspekta odnosa između nestandardnih idioma i standardnog jezika. Pri tome se pod nestandardnim idiomima podrazumijevaju organski idiomi hrvatskoga ili srpskoga dijasistema, ali i razgovorni jezik "kao oznaka za različite supstandardne idiome"⁶ s regionalnim odstupanjima od norme. Iz tehničkih se razloga u ovome radu nestandardni idiomi promatraju pod zajedničkim nazivom "dijalekt", što se može pravdati i činjenicom da je u odstupanjima od ortoepske norme u načelu riječ o istim dijalekatskim karakteristikama bilo iz idiolektu bilo iz supstandarda ili bilo kojeg mikrosustava ili potkoda. To su akustička struktura iskaza (intonacija i ritam)⁸, kvantiteta i kvaliteta naglasaka, njihovo mjesto te ostvaraj fonema, fonemskih skupina i njihova distribucija.

U istraživanju smo pošli od činjenice da su dijalekt i standardni jezik dva funkcionalno različita i koegzistentna idioma, čija je upotreba određena društvenim kontekstom i koji su zbog toga u stalnoj naizmjeničnoj upotrebi, zbog čega je neizbježno povremeno preklapanje i interferiranje. Na osnovi te činjenice "greške" u standardnom jeziku promatrali smo s jednog drukčijeg aspekta nego se to dosada činilo, koliko je nama poznato, s aspekta jezičnoga kontakta.

Kontaktu dijalekta i standardnog jezika pristupili smo s osnovnom pretpostavkom da su "greške" u onih govornika koji su uglavnom ovladali standardnim jezikom posljedica njihove nemoći da u svojoj svijesti drže ta dva idioma potpuno odvojeno, tj. da se potpuno prebacuju iz jednoga koda u drugi ("griješeci" pri tome u onome što je i inače najotpornije na različite utjecaje), iako ta dva idioma "stoje jasno razdvojeni svojim različitim funkcijama i različitim psihičkim odnosom prema jezičnim oblicima".¹⁰ Budući da je standardni jezik uvijek "drugi" jezik govornicima jednoga jezika, njega "treba doživjeti kao nov sustav u kojem se ne doživljavamo kao autohtoni govornici već kao znalci i poznavaoči".¹¹

Kao i u slučaju dvaju različitih jezika mjesto jezičnoga dodira jest "bilingvni" govornik, koji u određenom psihološkom i sociološkom kontekstu usvaja i izgrađuje svoj standardni idiom. Iako je standardni jezik svojim govornicima "drugi jezik" i iako se on u školi uči kao "predmet", standardni se jezik ipak ne može učiti kao strani jezik, već samo metodama učenja stranog jezika.

Promatrajući odnos dijalekta i standardnog jezika s aspekta jezičnoga kontakta nastojali smo pokazati i moguće sličnosti i razlike s kontaktom dvaju različitih jezika.

Da bismo odredili ulogu koju imaju dijalekt i standard u kontaktnoj situaciji, dakle u određenju jezika davaoca i jezika primaoca, za naše je istraživanje bilo nužno razlikovati tri situacije s dva različita odnosa između dijalekta i standardnog jezika.

U prvoj je situaciji odnos dijalekta kao jezika davaoca i standarda kao jezika primaoca. To je situacija koju karakterizira stvaranje, razvijanje, standardizacija standardnog jezika. U drugoj je situaciji odnos dijalekta kao jezika primaoca i standarda kao jezika davaoca. Tu situaciju karakterizira učenje, usvajanje standardnog jezika.

U trećoj je situaciji odnos isti kao u drugoj (dijalekt-jezik primalac, standard-jezik davalac) ali je karakterizira utjecaj standarda na organske idiome, zbog čega se mijenja njihova fizionomija.

Prva i treća situacija odgovarale bi jezičnomu posuđivanju, a druga usvajanju

stranoga jezika. U našem je istraživanju, prema tome, riječ o drugoj situaciji u kojoj se uči, usvaja standardni jezik. Kada govorimo o sličnostima i razlikama između kontakta dvaju jezika i kontakta dijalekta i standarda, onda proces jezičnoga posuđivanja uspoređujemo s procesom usvajanja, i to standardnoga jezika, a ne kojeg stranog jezika, što sigurno nije isto.

U kontaktu dvaju jezika jezik davalac u načelu je pasivan, a jezik primalac aktivan i njihov dodir može biti posredan i neposredan.¹² Čini se da u kontaktu dijalekt-standard razlike postoje u vezi s obje navedene činjenice. Naime, na prvi se pogled čini da kontakt ima osobine posrednoga kontakta, koji je u ovom slučaju uvjetovan funkcijom jezika davaoca: on se kao standardni jezik usvaja učenjem njegovih normi uglavnom preko obrazovnog sistema. Međutim, čini se da taj kontakt ima i osobine neposrednoga dodira zbog najmanje dvije činjenice: 1. zbog prestižne uloge jezika davaoca i 2. zbog činjenice da je jezik davalac standardni jezik.

Prestižna uloga standardnoga jezika osniva se između ostaloga: 1. na raširenom, pogrešnom shvaćanju organskih idioma kao manje vrijednih u odnosu na standard¹³, i 2. na neshvaćanju funkcionalne dihotomije u jeziku. I jedno i drugo bilo je uzrok masovno-elitističkom shvaćanju kulture¹⁴ i shvaćanju o funkcionalnoj nadmoći standardnog jezika. Zbog toga je komunikacija na standardnom jeziku bila pitanje prestiža i svega što je tzv. kulturno te se na njemu nastojalo (i još uvijek ima takvih nastojanja) komunicirati pod svaku cijenu i u svakom društvenom kontekstu.

Činjenica da je jezik davalac standardni jezik, a ne strani jezik, uvjetuje njegovu trajnu upućenost na organske idiome, koji su njegova materijalna baza. Iz navedenih činjenica proizlazi i drukčiji odnos jezika davaoca kao pasivnog i jezika primaoca kao aktivnog u kontaktu dijalekta i standardnog jezika. Taj je odnos recipročnog karaktera, jer se uslijed njihove interferencije u određenom momentu javljaju odstupanja u oba idioma, i to jedanput promjenom neke norme, najčešće proizvodničke ili leksičke (kad je standard jezik primalac)¹⁵ i drugi put odstupanjima od standardne norme, tzv. „greškama“ (kad je dijalekt jezik primalac). Ta smjena uloga dijalekta i standardnog jezika pokazana je naprijed i odnosi se na prve dvije situacije, koje zajedno s trećom situacijom supostoje u svakom jeziku.

Sljedeće bi se sličnosti i razlike odnosile na elemente jezika davaoca koji se uče, usvajaju. S obzirom na broj „grešaka“ u jeziku primaocu, moglo bi se govoriti o stupnju njegove standardiziranosti (za razliku od standardnog jezika u kojem se obično govori o stupnju standardizacije ili standardnosti). U kontaktu dvaju jezika u jeziku primaocu formiraju se različiti oblici kompromisnih replika zbog postupne adaptacije kroz koju prolaze elementi jezika davaoca, bilo da je riječ o posuđivanju ili usvajanju. Zbog sličnosti procesa čini nam se da promatrana odstupanja od ortoepske norme također možemo promatrati kao kompromisne replike, ali tada se one bitno razlikuju od kompromisnih replika u procesu jezičnoga posuđivanja. U tom procesu kompromisne replike mogu imati i alternativne oblike jezičnih jedinica (formiranih npr. i prema pismu i prema izgovoru jezika davaoca). Ti su oblici ravnopravni, neko vrijeme mogu supostojati u jeziku primaocu sve dok se neki oblik jedne jezične jedinice društvo ne prihvati.¹⁶ Nasuprot tome u procesu usvajanja, u našem slučaju standardnog jezika, oblici kompromisnih replika rezul-

tat su nedovoljne usvojenosti norme standardnog jezika¹⁷ i u načelu nemaju alternativni karakter, jer je u rezultatu oblik koji propisuje postojeća ortoepska norma.¹⁸ Prema tome, u kontaktu dvaju jezika u procesu adaptacije modela oponašanje oblika modela može voditi većem broju mogućih oblika replike, dok u kontaktu dijalekta i standardnog jezika usvajanje standardne norme vodi jednom obliku, tj. odnosu 1:1 - jedan oblik modela ima i jedan oblik replike, i ortografski i ortoepski. To je idealan odnos, koji se inače ostvaruje u pismu. U usmenoj komunikaciji postoje "greške" u ostvarivanju fonoloških elemenata, koje u kontaktu dvaju jezika tako ne zovemo, nego su oblici modela u procesu adaptacije u jezik primalac, do potpune integracije, kompromisne replike. U kontaktu dijalekta i standardnog jezika oblike s navedenim "greškama" mogli bismo također shvatiti kao jednu fazu u procesu usvajanja standardnog jezika sa statusom kompromisnih replika.

Međutim, zanimljivo je i pitanje statusa tih "grešaka" u fonološkom sustavu jezika primaoca. To što oblicima s odstupanjima od ortoepske norme dajemo status kompromisnih replika (u odnosu na jezik davalac), pomaže nam da shvatimo pojavu onih tipološki uvijek istih "grešaka" u komunikaciji na standardnom jeziku, i to kao rezultat uobičajenog mehanizma promjena u određenoj vrsti dodira dvaju sustava. Međutim, činjenica jest da je unatoč tim "greškama" komunikacija višemanje uspješna, što znači da "pogrešni" akustičko-artikulacijski i prozodijski elementi nisu relevantni za razumijevanje poruke, ali su za idealnog govornika na standardnom jeziku ipak određena vrsta buke (već samo njihovo zapažanje skreće, smanjuje pažnju slušaoca). Naime, ako se pogleda narav tih "grešaka", onda se vidi da govornici "griješeci" zadržavaju neke idiolekatске odnose, koji sada u jeziku primaocu imaju status individualnih realizacija, bilo da je riječ o fonemima i njihovim skupinama, bilo da je riječ o naglasnom obliku samostalne riječi ili o naglasnoj cjelini. Ovakvo razmišljanje o uspješnoj komunikaciji unatoč "greškama" u jeziku primaocu osniva se na činjenici da se (standardni) jezik uči globalno-strukturalno, usvaja se sustav i odnosi među jedinicama relevantni za jezik davalac. Zbog toga "greške" nisu buka relevantna za prijenos obavijesti, jer su to u jeziku primaocu samo tragovi drukčijih jezičnih navika koje jezik davalac ne poznaje pa mu ništa ni ne znače iako daju neke druge informacije o govorniku (najčešće o dijalekatskoj pripadnosti govornika).

Činilac koji omogućava da u kontaktu funkcionalno različitih idioma jednoga jezika "greške", odnosno pogrešni likovi, duže supostoje s normativnima bez veće ili nikakve štete za razumijevanje poruke (period primarne adaptacije duže traje) jest zalihost. Kada je riječ o dijalektu i standardnom jeziku, zalihost može biti različitoga stupnja, ovisno o dijalekatskoj udaljenosti od standarda, a podrazumijeva visok stupanj prepoznatljivosti jezičnoga konteksta. U kontaktu dvaju jezika zalihost je minimalna ili nikakva, pa kompromisne replike, koje mogu biti i vrlo različite, zaista postaju zapreka u prijenosu obavijesti te njihovu sudbinu jezik mnogo brže rješava.

Nakon već izloženog, uglavnom teorijskog pogleda na problem ovoga istraživanja dat ćemo nekoliko primjera "grešaka", tj. odstupanja od ortoepske norme u približnoj hijerarhiji, kako su je već uočili i neke drugi istraživači¹⁹

Kao i svaka kontaktna situacija, i kontakt dijalekta i standardnog jezika pret-

postavlja usporedbu njihovih sustava kako bi se uočile razlike među njima. Bilo koji od elemenata razlike može se pojaviti u jeziku primaocu na jednom od integracijskih stupnjeva. Prema predmetu istraživanja možemo reći da je ono što promatramo jedan od posljednjih stadija adaptacijskoga procesa, viši (možda i najviši) stupanj standardiziranosti jezika primaoca, jer je riječ o "greškama" na fonološkoj razini, o jezičnim navikama kojih se najteže odriču i govornici različitih jezika u kontaktu.²⁰

U jeziku primaocu identifikacija fonoloških parametara odražava se u identifikaciji fonema i njihovih razlikovnih obilježja, u identifikaciji distribucije fonema i fonemskih skupina te prozodijskih karakteristika. Stupanj supstitucije i importacije jezičnih elemenata varirat će prema dijalekatskoj bazi govornika jezika primaoca, dakle prema udaljenosti dijalekta od standarda (kao i prema sociokulturnim činiocima, primjerice, prema razlikama u školskoj i stručnoj spremi, zanimanju, stupnju urbaniziranosti komunikacijske okoline itd.). To bi značilo da će u novoštokavskih govornika biti najveći stupanj supstitucije, zbog osnove standardnog jezika, a najmanji stupanj importacije.²¹ Najvišim stupnjem usvojenosti standardnog jezika, u odnosu na govornike koji bi govorili idealnim standardnim jezikom, načelno se smatra ona usmena komunikacija u kojoj oblike kompromisne replike karakterizira naglasak na novoštokavskom mjestu, ali koji je uvijek kratak, bez opreke po tonu i kvantiteti, npr. *istaknemo*, *kasnije*, *natjecanje*, *vjetrovito* umjesto *istaknemo*, *kasnije*, *natjecanje*, *vjetrovito* ili *čružje*, *područje*, *razmatraju*, *status* umjesto *oružje*, *područje*, *razmatraju*, *status*.

Svaki niži stupanj usvojenosti standardnog jezika uključuje: kompromisne replike s pogrešnim mjestom naglasaka, zatim greške u izgovoru vokala i konsonanata te u distribuciji fonema i njihovih skupina.

Što se tiče pogrešnog mjesta naglasaka treba reći da je riječ o zamjeni unutarnjih slogova, ali nikad i zadnjeg sloga (nema naglasaka u zadnjem slogu). Takvi su likovi riječi s nepomaknutim ili djelomično pomaknutim mjestom naglasaka, a naglasak je, kao i u spomenutim primjerima, uvijek kratak bez opreke po tonu i kvantiteti, npr. *pokūšao*, *pobrinuli se*, *utjecat* umjesto *pokušao*, *pobrinuli se*, *utjecat*, ili *razjašnjavamo*, *trenitaka*, *usavršen* umjesto *razjašnjavamo*, *trenitaka*, *usavršen*.

U vezi s distribucijom i ponašanjem akcenatskih sredstava u promatranoj situaciji usvajanja normativne prozodije ponovit ćemo poznatu činjenicu da stupanj usvojenosti standardnog jezika u prvom redu ovisi o udaljenosti, različitosti govornikova idioma od standardnog jezika, čemu se pridružuju sociokulturni činioci. To se odražava i na čestoći i na obliku kompromisnih replika. Tako će npr. govornici s osobinama govora stare, starije i novije akcentuacije morati pri tome uložiti velik intelektualni napor i, kako istraživanje pokazuje, njihov je sustav "grešaka" drukčiji od onoga koji imaju govornici s novom akcentuacijom.²² Prvi govornici imaju više kompromisnih replika jer u adaptaciji modela importacija obuhvaća, osim fiziologije naglasaka, njihovo mjesto, kvalitetu i ton, pri čemu se vrlo često ostaje na pola puta, kako to pokazuju naprijed navedeni primjeri. Govornici pak s novoštokavskim inventarom naglasaka dugo zadržavaju npr. vlastitu distribuciju prozodijskih sredstava, naglasaka i zanaglasne dužine. U tih govornika čujno vrlo snažan element nije samo ostvarivanje zanaglasnih dužina, nego još više njihovo trajanje, što je sve u standardnom jeziku znatno reducirano.

"Greškama" na fonemskom planu uzrok su različite, drukčije artikulacijske baze jezika primaoca i jezika davaoca. Kao i u slučaju učenja stranog jezika, raznolikost realizacija na fonološkoj razini ovisi prvenstveno o kvaliteti percepcije i produkcije akustičke strane govora standardnog idioma.²³ Pri tome usvajanje intonacije i ritma ima gotovo presudnu ulogu jer su "ritam i intonacija nosioci... cjelokupne glasovne strukture nekoga govora i oni zapravo modificiraju glasove".²⁴

Savladavanje glasovnog sustava drugog jezika znatno ovisi o privikavanju govornikova uha na nove glasove kako bi ih on prepoznao bez obzira na to postoje li ti glasovi u njegovu govoru ili ne. U tom prepoznavanju glasova standardnog idioma idiolektski govornik identificira bitna razlikovna obilježja standardnih fonema i globalno-strukturalno usvaja fonološki sustav jezika davaoca te se izjednačavaju jedinice plana sadržaja jezika davaoca i jezika primaoca. Ono što najduže izmiče kontroli samog govornika jesu realizacije nekih fonema i fonemskih skupina prema jezičnim navikama govornika jezika primaoca. Taj će govornik za iste jedinice plana sadržaja na planu izraza vršiti izbor iz vlastitog sustava (supstitucija). Ti izbori kada su "greške" (znači da nije izvršena importacija) mogu biti na planu izraza u njegovu govoru jedina mogućnost realizacije, ali se mogu ostvarivati i izbori iz jezika davaoca. Te dubletne realizacije na planu izraza za isti element plana sadržaja mogu kraće ili duže supostojati sve dok se ne uspostavi odnos 1 : 1 između jedinica plana sadržaja i plana izraza, dakle dok se ne ostvari potpuna integracija jedinica jezika davaoca. Tako će npr. kajkavski govornik identificirati dva fonema e-tipa iz vlastitog sustava jednim fonemom /e/ u standardnom jeziku, što, osim uspješnog sporazumijevanja, pokazuje ortografija. U usmenoj komunikaciji se pak vidi da on unutar odnosa /e/ = /ɛ/ = /ẽ/ (→ /e/) iz jezika davaoca može zadržati i vlastitu opoziciju po porijeklu i po kvantiteti razlikujući tako dva alofona umjesto jednoga: u kratkim slogovima [e] < /ẽ/ i [e] < /ẽ ɛ̃/ u kratkim i dugim slovima. Zbog toga on primjere kao *žena, sreća, meso* može izgovarati i kao [ž̃ena, sr̃ća, m̃eso] (< *žena, sreća, meso*). Čakavski govornik može npr. dugo zadržati ovisnost realizacije fonema /o/ o kvantiteti sloga, pa će u dugim slogovima izgovarati zatvoreniji vokal /o/, npr. [st̃õl, nõž].

Kada je riječ o distribuciji fonema i fonemskih skupina, u kajkavskih se govornika najduže zadržava nefunkcionalnost opozicije po obilježju zvučnosti u otvorenoj ultimiji, pa će oni u tom položaju ostvarivati uvijek bezvučni suglasnik, npr. [grat, krof, zip]. Čakavski će pak govornik, zbog inkompatibilnosti suglasnika /t/ i /s/ te /d/ i /s/ u svom sustavu, primjere kao *hrvatski* i *gradski* ostvarivati kao [hr̃vaski, gr̃aski].

Prema dosadašnjim istraživanjima²⁵ u ovu vrstu "greškaka" općenito spada nepravilan, nenormativan izgovor: 1. vokala /e a o/ s vrlo različitim stupnjem otvora, 2. vokala /i u/ s različitim stupnjem redukcije i 3. konsonanata /č ć đ đž š ž h lj nj s z c t/.

Sve realizacije naprijed navedenoga tipa na promatranom integracijskom stupnju imaju slabije izražene dijalekatske karakteristike. To znači da su mjesto i način artikulacije (za konsonante) i stupanj otvora (za vokale) pomaknuti u smjeru približavanja izgovornoj normi standardnog jezika, ali nisu s njom izjednačeni. To je, uz veliku zalihost, jedan od razloga da te realizacije ne utječu na kvalitetu sporazumijevanja. Svatko misli da govori kao i svi drugi, jer govore 'isti jezik'.

Potrebe zajednice nalažu da se zahtijeva ovakva jezična istovjetnost i ona se nameće svijesti govornika, čini ih gluhima za razlike, nuka ih da kakvo posebno jezično obilježje, koje bi se slučajno nametnulo slušateljskoj pažnji, pripisuje osobnim karakteristikama... sve dotle dok varijacije u realizaciji njihovih dvaju fonema ne prekorače granice na koje se on naviknuo.²⁶

I na kraju, koja je svrha ovakve analize i koje moguće zaključke ona nameće.

Prvo, promatrana bi odstupanja od ortoepske norme na optimalnom stupnju usvojenosti standardnog jezika mogla imati status kompromisnih replika u procesu njegova usvajanja, jer i teorijski i praktično predstavljaju normalan put u bilo kojoj adaptaciji, usvajanju elemenata jezika davaoca u jezik primalac. Specifičnosti koje se na tom putu javljaju proizlaze iz činjenice da je jezik davalac standardni idiom, jezik primalac bilo koji nestandardni idiom istoga jezika, a odnose se na konačan oblik replike. U ovakvoj je kontaktnoj situaciji taj oblik onakav kakav propisuje norma.

Ako se složimo da oblici s navedenim odstupanjima mogu imati karakter kompromisnih replika, onda se pokazuje da ipak postoji određena pravilnost i red u onome što se vidi kao "kaos verbalne interakcije"²⁷ koja nas okružuje.²⁸ Ta bi spoznaja mogla imati i praktičnu vrijednost s obzirom na predvidivost jezičnoga ponašanja govornika u takvim kontaktnim situacijama.

Drugo, željeli bismo istaći da se, s obzirom na navedena odstupanja od norme, u praksi pokazuje da se na području hrvatskoga književnog jezika prepoznaju njegove, nazovimo ih "varijante", supstandardi vezani uz sociokulturna središta, i ona veća i ona manja. Osim po navedenom tipu "grešaka", ono po čemu se oni najbolje prepoznaju to je za svaki od njih specifična intonacija i ritam samoga iskaza, kojemu se pridružuje intenzitet izgovaranja. Sve navedene osobine (odnosno "greške") tipični su predstavnici jezika pojedine sredine i sastavni su dio njezina standardnojezičnog izraza i one se možda, iako proglašavane "greškama", nikada neće prognati. Zbog toga razmišljamo kako bi bilo dobro više pažnje posvetiti hijerarhizaciji takvih "grešaka", koje se dugotrajno održavaju u statusu kompromisnih replika. Možda ih ne bi trebalo sve uporno progoniti nego na osnovi jedne takve analize dopuniti, proširiti ortoepsku normu onim najtipičnijim "greškama", a koje su odraz živoga jezika sredine koja gravitira jednom sociokulturnom središtu. Govornici će tih sredina, i ne samo tih, najvjerojatnije podsvjesno uvijek pružiti otpor potpunom brisanju vlastitog identiteta. To bi (još više) morala uzeti u obzir jedna šira koncepcija jezične kulture, produbljujući istraživanje odnosa standardnog idioma i njegovih supstandarda.²⁹

Bilješke

1. Usp. R. Katičić, *Jezična kultura*, Jezik 3-4/1975-76, str. 90.
2. Usp. I. Škarić, *Određenje govora*, Govor 2/1986, str. 7.

3. Usp. M. Velčić, **Prema nadilaženju opozicija između govorene i pisane komunikacije**, SOL 2/1986, str. 22.
4. Osim radova citiranih u tekstu navest ću još nekoliko koji obraduju prikazanu i sličnu problematiku i praktičnog i teorijskog karaktera: R. Bugarski, **Jezik i društvo**, Kultura 25/1974; Dž. Gamperc, **Tipovi jezičkih zajednica**, Kultura 25/1974; V. Labov, **Proučavanje jezika u društvenom kontekstu**, Kultura 25/1974; T. Magner, **A Zagreb kajkavian Dialekt**, University Park Pennsylvania, 1966, **Zapažanja o današnjem splitskom govoru**, Čakavska rič 2/1976; A. Peco, **Odras nacionalnih pripadnosti u našem glasovnom sistemu**, Govor 2/1986; A. Sapir, **Jezik i sredina**, Kultura 25/1974; A. Šimunović, **Gramatika govora**, Govor 3/1971; A. Šojat, **Standardni jezik i dijalekt u urbanim sredinama**, Rasprave Zavoda za jezik 4-5/1979, **O zagrebačkom kajkavskom govoru**, Rasprave zavoda za jezik 4-5/1979; V. Tauli, **Praktična lingvistika: teorija jezičkog planiranja**, Kultura 25/1974; S. Težak, **Dijalekti na radiju, televiziji i filmu**, Govor 2/1986; J. Vajnrajh, **Jezici u kontaktu**, Kultura 25/1974.
5. Namjerna se odstupanja čine radi stilističkog obilježavanja. Ona su, u odnosu na standardno, neutralno, neobilježeno ostvarivanje - neobilježena neneutralna i obilježena neneutralna. Jedan primjer s leksičke razine: **tele, magarac : telac, osao : telec, osel** (usp. R. Katičić, *ibid.*, str. 86). Različite stilove A. Haugen zove „funkcionalnim dijalektima“ koji „daju jeziku bogatstvo i raznolikost i obezbeđuju da postojanost ili krutost norme sadrži i nešto elastičnosti.“ (**Dijalekt, jezik, nacija**, Kultura 25/1974; str. 86).
6. Usp. D. Brozović, **Standardni jezik**, Zagreb 1970, str. 17.
7. Jedan primjer kada se „dijalekatske“ karakteristike u jeziku primaocu, kao odstupanja od norme, odnose i na supstandard jesu novoštokavski izvorni govornici kada u Zagrebu govore standardnim jezikom, nakon što su dugo živeli u njemu već dobro usvojili tzv. zagrebačku štokavštinu (usp. i A. Šojat, **Zagrebačka štokavština**, Rasprave Zavoda za jezik 8-9/1982-83). Slična je zagrebačkoj i situacija koju je opisao D. Kalodera (**Prilog pojmu komunikativne kompetencije**, Kultura. Tematski broj: Jezik i društvo, 25/1974) na primjeru „međusobnog djelovanja jezika i društvenog konteksta na jednom malom čakavskom području u Dalmaciji“, gdje „tamošnji stanovnici imaju tri dijalekatska sustava kojim svakodnevno barataju“. Seoski govornik prvu „varijantu“ primjenjuje u komunikaciji s govornicima manjeg gradića, drugu „varijantu“ u komunikaciji s prestižnijim govorom središta cijeloga područja (Split), jedna vrsta čakavske koine, i treću u komunikaciji s nečakavskim govornicima, „jednu svoju interpretaciju standardnog jezika, koji im ovdje služi kao lingua franca“ (str. 144).
8. Usp. B. Vuletić, **Gramatika govora**, Zagreb 1980, str. 56.
9. Što ne znači da ne treba pretpostaviti idealne govornike na standardnom jeziku s potpunom ovladanošću drukčijom fonološkom strukturom, ali kao i sve što je idealno, i to je vrlo rijetko.

10. Usp. I. Škarić, **Pledoaje za govor organski i govor standardni**, Jezik 2/1977-78, str. 39.
11. Usp. I. Škarić, **ibid.**, str. 41.
12. Usp. R. Filipović, **Teorija jezika u kontaktu**, Uvod u lingvistiku jezičnih dodira, Zagreb 1986.
13. Francuski su revolucionari išli tako daleko da su „doneli rezoluciju kojom osuđuju dijalekte kao ostatak feudalnog društva.“ (usp. E. Haugen, **ibid.**, str. 81).
14. O odnosu organskog i standardnog idioma po našem je mišljenju magistralan rad I. Škarica naveden u bilješci 10.
15. Ono što ugrožava standardnu normu E. Haugen naziva suparničkim normama u dijalektima (**ibid.**, str. 85).
16. Vrlo je ilustrativan primjer **garaže**, koja preuzeta iz francuskog jezika u engleskom jeziku može biti strana riječ (s maksimalno bliskim fonetskim oblikom jeziku davaocu-francuskom jeziku: **gar'až**), zatim tudica (s djelomičnom supstitucijom domaćim elementima: **g'aera:ž**, te posudenica (s potpunom supstitucijom u monolingvnog govornika: **g'aeridž**) (usp. R. Filipović, **ibid.**, str. 43).
17. Pojam nedovoljne usvojenosti norme standardnog jezika nije identičan s pojmom nedovoljno znanje, poznavanje norme standardnog jezika, jer se nedovoljna usvojenost odnosi na one „greške.“ koje se ostvaruju u jeziku primaocu na optimalnom stupnju usvojenosti standardnog jezika i unatoč najboljoj volji govornika.
18. Kažemo „u načelu“, stoga što recipročni odnos pasivnosti i aktivnosti u ovakvoj vrsti kontakta dovodi ponekad i do dubletnih mogućnosti u samom standardnom jeziku (npr. u dativu, lokativu i instrumentalu množine: **građovima** i **građovima** ili u prezentu glagola prve i pete vrste koji imaju uzlazne naglaske u slogu pred nastavkom: **plëtem** i **plëtem**).
19. Usp. I. Škarić, **Program kulture govora**, Jezik 4/1974-75.
20. To su pokazala i vlastita istraživanja četiriju dijalekatskih kontaktnih situacija na području hrvatskog ili srpskog dijasistema (Hrvatsko Selo i Čazma kajkavsko-štokavski kontakt, Senj - čakavsko-štokavski kontakt i kajkavski ikavci - čakavsko-kajkavski kontakt): **Ogled kajkavsko-štokavskog dijalekatskog kontakta** Rad JAZU 368, 1975; **Dijalekatski kontakt u Senju**, Senjski zbornik VIII/1980; **Kajkavsko-štokavska Čazma**, Hrvatski dijalektološki zbornik 7/1, 1985; **Kajkavski ikavci s gledišta kontakta**, Rasprave Zavoda za jezik 14/1988 u tisku).
21. Upravo iz tog razloga mnogi novoštokavski govornici poistovjećuju svoj organski idiom sa standardnim, te im je govor „čujno sirov“ (usp. I. Škarić, **Pledoaje...** str. 35).
22. Akcenatska klasifikacija prema M. Moguš, **Za novu akcenatsku klasifikaciju u dijalektologiji**, Zbornik za filologiju i lingvistiku X/1967.
23. „Kod učenja stranog jezika... kao rezultat obrane od novog jezika... jest

učenikova reakcija izražena i odbijanjem fonetike novoga jezika" (I. Škarić, **Kako postajati jezikom**, Govor 3/1971, str. 33).

24. Usp. B. Vuletić, **Gramatika govora**, Zagreb 1980, str. 61.

25. Usp. bilješku 19.

26. Usp. A. Martinet, **Osnove opće lingvistike**, Zagreb 1982, str. 97-98.

27. Usp. J. A. Fishman, **ibid.**, str. 38.

28. Adekvatno sustavu grešaka koje čini govornik pri usvajanju stranoga jezika (usp. B. Vuletić, **ibid.**, str. 62-63) i pri usvajanju standardnog jezika mogli bismo reći da je ono što smo nazvali pravilnošću i redom zapravo sustav koji čine navedena odstupanja od ortoepske norme.

29. Usp. i R. Bugarski, **O pojmu jezičke kulture**, Govor 1/1986.

Vesna ZEČEVIĆ

Linguistic division of The Institute for Philology and Folklore, Zagreb

THE STATUS OF „MISTAKES“ IN STANDARD LANGUAGE ORAL
COMMUNICATION

SUMMARY

Here are discussed those „mistakes“ in standard language oral communication which constitute a shift from the orthoepic norm. This paper tries to find out whether the character of shift is chaotic or it contains certain regularities. The orthoepic norm shift has its origin mainly in some other idiom. Consequently, the relation between the standard language and the unstandardized idioms (dialect here) has been analyzed on the basis of the languages-in-contact model. From this analysis it seems that the researched shift in the orthoepic norm could be given the status of compromising replica in the process of mastering the standard language. Namely, theoretically and practically this is a normal way in any process of adaption of elements from the giving to the receiving language. Specific differences which occur on this way result from the fact that in this research the giving language is a standard one while the receiving language is any form of unstandard idiom of the same language. Those differences are related to the final form of the replica. In such a contact situation the final form of the replica is always prescribed by the orthoepic norm.